Uschmann, Georg

Prace badawczo-naukowe Instytutu Historii Medycyny i Przyrodoznawstwa (Instytutu Ernsta Haeckla) Uniwersytetu im. Schillera w Jenie

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 14/4, 699-703

1969

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Georg Uschmann

PRACE BADAWCZO-NAUKOWE INSTYTUTU HISTORII MEDYCYNY I PRZYRODOZNAWSTWA (INSTYTUTU ERNSTA HAECKLA) UNIWERSYTETU IM. SCHILLERA W JENIE *

1. HISTORIA INSTYTUTU ERNSTA HAECKLA

Ernst Haeckel (1834—1919) zamierzał początkowo przekazać swoją spuściznę, archiwum filetyczne, na własność uniwersytetowi w Jenie; weszłoby ono jako odrębny oddział do istniejącego uniwersyteckiego muzeum filetycznego. Jednak skutkiem nieporozumień, jakie powstały między Haecklem a jego następcą Ludwigiem Plate (1862—1937), który w 1909 r. objął katedrę zoologii w Jenie, uczony zaniechał tego planu. Pod koniec życia, w 1918 r., na siedzibę archiwum filetycznego przeznaczył własny dom mieszkalny (wybudowany w latach 1882—1883). W tym samym roku dom został zakupiony przez Fundację Karla Zeissa.

Po śmierci Haeckla urządzono w tym budynku, obok archiwum (nazwanego Archiwum Haeckla), również muzeum Haeckla, dostępne dla szerokiej publiczności; to ostatnie zmieniało w ciągu lat (1920—1968) kilkakrotnie swój profil. Zarówno urządzenie wnętrza muzeum — w ogromnej części jak za czasów Haeckla — jak i wystawione eksponaty w postaci obrazów, rysunków i akwarel Haeckla, jego korespondencji i innych dokumentów, dają zwiedzającemu pełny obraz życia i działalności wielkiego przyrodnika. Z Archiwum Haeckla natomiast wykształcił się z biegiem czasu (1939 r.) Instytut Historii Zoologii, w szczególności Ewolucjonizmu (Institut für Geschichte der Zoologie, insbesondere der Entwicklungslehre).

Po 1945 r. Dom Ernsta Haeckla (Ernst-Haeckel-Haus), który do tej pory był finansowany przez Fundację Karla Zeissa, przeszedł pod zarząd uniwersytetu i jako instytut wszedł w skład wydziału matematyczno-przyrodniczego. Powstały tym samym możliwości systematycznego rozszerzania jego działalności. Tak więc, obok badań dotyczących życia i twórczości Haeckla oraz historii biologii, włączono w ostatnich latach do zakresu jego prac badawczych również historię medycyny. W toku reorganizacji szkół wyższych Instytut Ernsta Haeckla został podporządkowany (1968 r.) bezpośrednio rektorowi Uniwersytetu im. Schillera w Jenie jako Instytut Historii Medycyny i Przyrodoznawstwa.

Aktualnie Instytut liczy 4 pracowników naukowych, 1 asystenta muzealnego oraz 2 siły techniczne. Prócz prac badawczych prowadzone są w Instytucie, w ciągu każdego roku akademickiego, regularne wykłady z zakresu historii biologii i medycyny. Obok tego powstaje obecnie w Instytucie 20 prac doktorskich.

---

* Artykuł informacyjny — nadesłany na prośbę redakcji „Kwartalnika" przez prof. Georga Uschmanna, dyrektora Instytutu Ernsta Haeckla Uniwersytetu im. Schillera w Jenie — przełożyła z niemieckiego Joanna Jarzęcka. Obszerną informację o pobycie prof. Uschmanna w Polsce w 1968 r. zob. w „Kwartalniku", nr 1/1969, ss. 197—199.

2. ZBIORY INSTYTUTU

Podstawę zbiorów stanowi spuścizna po Ernście Haecklu, która z upływem lat stale się powiększa w drodze zakupów czy darów. Zbiór korespondencji liczy ok. 30 000 listów skierowanych do Haeckla, które zostały uporządkowane według autorów, a także ok. 2000 listów Haeckla (oryginały i fotokopie). W zbiorze manuskryptów znajdujemy prawie wszystkie rękopisy prac Haeckla, łącznie z materiałami dotąd nie opublikowanymi. Do zbioru należą także zapiski o charakterze dzienników, zeszyty z notatkami i uwagami do wykładów, rękopisy odczytów lub wykładów i notatniki. Są tu również dyplomy towarzystw naukowych, których członkiem był Haeckel, jego medale, dyplomy honorowe i adresy z życzeniami.

Z dalszych przedmiotów znajdujących się w Instytucie wymienimy preparaty wykonane przez samego Haeckla, mikroskopy, rzeźby, zielniki oraz — dziś już historyczne — sprzęty należące do ówczesnego wyposażenia mieszkania uczonego (pracownia i hall domu). Inne działy zbiorów zawierają dokumenty i materiały archiwalne dotyczące stosunków rodzinnych Haeckla oraz historii założonych przez niego instytucji i fundacji. Szczególnie wielką wartość przedstawiają obrazy olejne (30) i akwarele (830) Haeckla, jak również jego szkicowniki i rysunki. W tece pośmiertnej Haeckla zachowało się wiele, i to częstokroć nader rzadkich, fotografii.

Fundamentalną częścią tutejszej biblioteki są zbiory z prywatnej biblioteki Haeckla, która po utworzeniu Instytutu została uzupełniona, szczególnie pracami źródłowymi z zakresu historii biologii i medycyny, a także monografiami z dziedziny historii nauki.

Całkowicie nowym działem, powstałym w ostatnich latach, jest zbiór mikrofilmów oraz przezroczy przeznaczonych do wykładów. Instytut wzbogacił się także o zbiór historycznych przyrządów naukowych i innych przedmiotów, przejęty od wydziału lekarskiego; kolekcję tę zgromadził historyk medycyny Theodor Meyer-Steineg (1873—1936).

3. PRACE BADAWCZE INSTYTUTU

Ujemną cechą uprzednio opracowywanych biografii Haeckla było to, że w niewielkim tylko stopniu opierały się na istniejących materiałach archiwalnych. W szczególności brak w nich było dokładnych danych na temat historii instytucji założonych przez Haeckla, prac naukowych przeprowadzonych pod jego kierownictwem, a również na temat pozycji samego Haeckla w historii jenajskiej zoologii.

Po wieloletnich studiach udało się częściowo wypełnić luki na tym odcinku [1]. Podstawę stanowi tu szereg szczegółowych badań, m. in. studia na temat stosunków łączących Ernsta Haeckla z anatomem Karlem Gegenbauerem i z rosyjskim paleontologiem Władimirem Kowalewskim, który pod kierunkiem Haeckla uzyskał stopień naukowy doktora.

Szczególną wagę przywiązuje się do wydawania nie znanych listów, które po części pozwalają na nowe spojrzenie na pewne zagadnienia. Należałoby do nich zaliczyć korespondencję między Haecklem a Thomasem Huxleyem [2]. Z listów tych wynika m. in., że Huxley w wielu ważnych

[1] Por.: G. Uschmann, *Geschichte der Zoologie und der zoologischen Anstalten in Jena, 1779—1919*. Jena 1959.

[2] Por.: G. Uschmann, I. Jahn, *Der Briefwechsel zwischen Thomas Henry Huxley und Ernst Haeckel*. „Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität. Mathematisch-Naturwissenschaftliche Reihe", z. 9, 1959—1960, ss. 7—33.

zagadnieniach reprezentował odmienne stanowisko niż Haeckel. Tak np. Huxley domagał się skreślenia w planowanym angielskim przekładzie *Morfologii ogólnej* wszystkich filozoficznych dygresji Haeckla, stwierdzając, że „każdy, kto chciałby wgłębić się w podobne rozważania nad tą dziedziną, może czytać logikę J. S. Milla...". Godne uwagi jest, że Haeckel aprobował postulat Huxleya. Tłumaczenie angielskie zresztą nie doszło niestety do skutku.

Opublikowano też korespondencję między Haecklem i Augustem Weismannem [3]. Jakkolwiek Weismann jako przedstawiciel neodarwinizmu oficjalnie ostro zwalczał lamarckistowskie poglądy Haeckla, Haeckel zaś ze swej strony w szorstkich słowach polemizował z Weismannem w pracach wydawanych drukiem, to jednak obaj uczeni, aż do śmierci Weismanna (1914 r.), przyjaźnie kontaktowali się ze sobą listownie. Szczególne wrażenie wśród 64 listów wywierają te dwa, które Haeckel i Weismann przesłali sobie nawzajem z okazji sześćdziesiątych urodzin. W jednym i drugim liście wyczuwalny jest wprawdzie ton rozbieżności dotyczących poglądów naukowych, niemniej do głosu dochodzi wzajemne poszanowanie przekonań kolegi.

Weismann ujmuje to w liście do Haeckla z 19 I 1894 r. w następujących słowach: „Nie! Również i ja żałuję, iż w chwili obecnej nie we wszystkim się zgadzamy, lecz nigdy fakt ten nie mógłby mnie powstrzymać od — pełnego wdzięczności i radości — uznania wagi Pańskich spostrzeżeń i myśli, jakie wniósł Pan do nauki. Nie po to pracujemy, by dowieść naszych dzisiejszych poglądów, lecz po to, by nieco zbliżyć się do prawdy, i bynajmniej nie jest powiedziane, że nawet ta droga, która w ostateczności okaże się fałszywa, jest tym samym bezużyteczna. Sądzę, iż jest przeciwnie, jeżeli jest fałszywa — tym pewniej staniemy w przyszłości na właściwej i mocnej drodze...".

Ostatnio Instytut oddał do druku korespondencję między Haecklem a niemieckim geologiem i paleontologiem Friedrichem Rolle. W 1863 r. Rolle opublikował książkę na temat teorii Darwina, zawierającą wiele oryginalnych myśli (m. in. hipotezę o powstaniu życia na ziemi). Interesujące również były jego poglądy na temat pochodzenia człowieka. Rolle, który pozostawał w kontaktach z Darwinem, był tym, który zwrócił uwagę Haeckla na znaczenie paleontologii w teorii ewolucji. Ofiarował mu również zbiory paleontologiczne do demonstracji w czasie wykładów oraz do celów badawczych.

Obecnie w opracowaniu znajduje się korespondencja między Haecklem a Rudolfem Virchowem.

W dotychczasowych badaniach nad twórczością Haeckla często nie doceniano jego działalności jako botanika. Podjęte w Instytucie szczegółowe studia, choć jeszcze nie zakończone, dowodzą, że Haeckel już w latach gimnazjalnych, a także potem jako student, interesował się bardzo wnikliwie zagadnieniami z zakresu systematyki roślin. Pomijano te zainteresowania i związane z nimi prace w ogłaszanych do tej pory biografiach Haeckla, traktując je jako przelotny epizod w jego życiu. W rzeczywistości zaś te właśnie — nie opublikowane — prace botaniczne w poważnej mierze wpłynęły na kierunek jego późniejszych prac zoologicznych.

---

[3] G. Uschmann, B. Hassenstein, *Der Briefwechsel zwischen Ernst Haeckel und August Weismann.* W: *Kleine Festgabe aus Anlass der hundertjährigen Wiederkehr der Gründung des Zoologischen Institutes.* Jena 1965, ss. 6—68.

Dopiero gdy należycie rozważyć treść zainteresowań botaniczych Haeckla, można dostrzec, że proces rozwoju jego poglądów naukowych był podobny do drogi naukowej, jaką kroczył Lamarck. Jak u Lamarcka, koncepcja Haeckla, dotycząca kierunku rozwoju organicznego, przedstawiona została w postaci drzewa genealogicznego. Wywiódł on ten kierunek z obserwacji stosunków między organizmami żywymi, z „systemu naturalnego", z zagadnień systematyki.

Drugą — poza życiem i twórczością Ernsta Haeckla — domeną prac badawczych Instytutu jest historia nauk przyrodniczych z uwzględnieniem przede wszystkim wieków XVIII—XX. Począwszy od 1962 r. główną uwagę skoncentrowano na krytycznej edycji dzienników niemieckiego lekarza D. G. Messerschmidta (1685—1735), który w latach 1706—1713 studiował medycynę w Jenie i Halle. Po wieloletniej działalności lekarskiej w Gdańsku, przeszedł na służbę rosyjską i w latach 1720—1727 podjął podróż badawczą przez Syberię. Podróż ta przyniosła wielostronne efekty w zakresie medycyny, botaniki, zoologii, archeologii, etnografii i geologii. Wydawnictwo jest przygotowywane przez komitet, w którego skład wchodzą uczeni radzieccy i niemieccy. Dotychczas wydano trzy części dzienników [4].

Na polu historii medycyny punkt ciężkości prac Instytutu stanowi historia medycyny w Jenie. M. in. została ukończona praca doktorska o Theodorze Meyerze-Steinegu, którego kolekcja wzbogaciła zbiory Instytutu. Inne prace traktują o: historii epidemii, które przeszły przez Jenę, ze szczególnym uwzględnieniem epidemii dżumy; wprowadzeniu dyscyplin przyrodniczych do studiów medycznych; rozprawach doktorskich na wydziale lekarskim uniwersytetu w Jenie; historii lecznictwa w niektórych regionach Turyngii.

Osoby doktoryzujące się w Instytucie pracują nad takimi jeszcze tematami, jak: znaczenie podróży badawczych dla rozwoju biologii w XIX w.; Robert Chambers — prekursor Darwina; wpływ teorii Darwina na teoretyczno-literacką koncepcję niemieckiego naturalizmu.

Instytut opracowuje także liczne biografie do różnych słowników.

Nader owocna jest współpraca Instytutu z Akademią Przyrodoznawstwa — Leopoldiną. Archiwum Historii Przyrodoznawstwa i Medycyny tej Akademii — którym kieruję w ramach zajęć dodatkowych — wydaje obecnie w serii *Acta historica Leopoldina* niemiecki przekład obszernej biografii Karla Ernsta von Baera pióra niedawno zmarłego leningradzkiego historyka nauki W. O. Rajkowa.

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНСТИТУТА ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ И ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ (ДОМ ЭРНЕСТА ГЕКЕЛЯ) УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ШИЛЛЕРА В ИЕНЕ

Статья написана директором этого Института. Во вступительной части освещается история созданного после смерти Гекеля учреждения в Иене (ГДР), которое в межвоенные годы выполняло функции архива и музея Гекеля. Оно было основано на средства, пожертво-

[4] D. G. Messerschmidt, *Forschungsreise durch Sibirien, 1720—1727*. Cz. 1. Berlin 1962; cz. 2. Berlin 1964; cz. 3. Berlin 1966.

ванные на эту цель Карлом Цейссом. В 1945 г. Дом Эрнеста Гекеля был передан университету в Иене и вошел в качестве института в состав естественно-медицинского факультета. Начиная с 1968 г. институт является самостоятельной частью университета, подведомственной ректору.

Главное место в богатой коллекции института занимают материалы, оставшиеся после Гекеля, в том числе рукописи почти всех трудов ученого. Кроме того, в нем хранятся 2 тысячи писем Гекеля и около 30 тысяч писем, полученных ученым.

В самой обширной части статьи дается анализ исследовательской деятельности института, а в особенности исследований жизни и деятельности Гекеля. В этой же части автор рассматривает работы, связанные с подготовкой к печати мемуаров немецкого врача Д.Г. Мессершмидта, который после окончания университетской учебы в Иене и Галле работал врачом в Гданьске, а в 1720—1727 гг. совершил путешествие по Сибири. Другая тема исследований— это история медицины в Иене.

RESEARCH WORK OF THE HISTORY OF MEDICINE AND NATURAL HISTORY INSTITUTE (ERNST HAECKEL'S HOUSE) AT THE SCHILLER UNIVERSITY IN JENA

In the introductory part of the article the author (the director of the Institute) describes the history of the centre in Jena (GDR) which was established after Haeckel's death and which was active in the inter-war period as the Haeckel Archive and Museum, founded by Charles Zeiss. In 1945 Ernst Haeckel's House came under the local university's control and became part of the mathematical-natural department as an institute. Since 1968 the Institute has been a separate part of the university and is managed by the rector.

Haeckel's heritage is the basis of the Institute's rich collection, it has the manuscripts of almost all the scientist's works; 2 000 of letters writen by and approximately 30 000 addressed to Haeckel.

In the most extensive part of the article we find a description of the Institute's research work, among which the following are the most outstanding: 1) research concerning Haeckel's life and activity and 2) editing works on the diaries of the German physician D. G. Messerschmidt who after studying in Jena and Halle worked as a doctor in Gdańsk and in the years 1720—1727 took a research trip to Siberia. The history of medicine in Jena is another subject of the Institute's research.